

ANA MILJEVIĆ

KRITIČKI RACIONALIZAM DRAGANA
JAKOVLJEVIĆA

(Dragan Jakovljević, *Erkenntnisgestalten und Handlungsanweisungen: Abhandlungen zur Erkenntnislehre und praktischen Philosophie*, Verlag Traugott Bautz GmbH, Nordhausen 2016.)

DOI: <https://doi.org/10.19090/arhe.2019.32.357-363>

Naviknuti smo da filozofsku misao posmatramo u okviru filozofskih disciplina kojima ona po svom sadržaju pripada, dakle predmetno, unapred određujući područje realiteta koji je njome zahvaćen. Ali zar to unapred uslovljeno, dato, filozofskoj misli tako reći nametnuto, odražava ono što filozofija u svojoj osnovnoj težnji jeste, racionalno promišljanje iskustva koji se u izrazu ili njime privodi pojmu? Pitanje suvislosti podele filozofije na klasične filozofske discipline (koje je još Kant problematizovao, a na svojevrstan način u svojoj „Filozofskoj terminologiji“ razradio Adorno) možemo postaviti dvoznačno.

U jednom smislu ovo se pitanje odnosi na predmet filozofije, naime, da li filozofska misao zahvata samo određeno područje realiteta bez misaonih implikacija

vezanih za celinu realiteta ili ostala područja stvarnosti. U kontekstu Poperovog zahteva za epistemologijom bez subjekta saznanja, dakle za objektivnim saznanjem koja je pozicionirana u trećem svetu, svetu naučnih teorija, argumenata i problema, sama saznajna teorija nije mišljena u tradicionalnom smislu koju nameće klasična podela filozofije na filozofske discipline. Autonomija trećeg sveta je ono što omogućava da svet argumentacije utiče na subjekat spoznaje, ali ne i obrnuto, čime Poper dinamiku razvoja ideja i koncepcija izmešta van subjekta. Teorija saznanja u Poperovom kritičkom racionalizmu leži u osnovi kritičkog preispitivanja naučnog razvoja i rasta naučnog znanja. Dinamika naučne spoznaje prema Poperu ima svoj uzrok ne toliko u izrađivanju naučne teorije i njenoj verifikaciji

koliko u mogućnosti njenog opovrgavanja, mogućnosti koja je otvorena kritičkim preispitivanjem njenih slabosti ili odstupanja (*fallibilis*) koja su prisutna. Metod Poperovog kritičkog racionalizma čija je okosnica falibilizam, bio je usmeren pre svega na područje prirodnih nauka. Dakle, iako Poper u treći svet ubraja sve tvorevine duha koje sadrže mogućnost da budu razumljene, ipak je njegova analiza u svom fokusu imala jednu osobeno područje koje se tematski, a u izvesnom smislu i aksiološki, ističe u odnosu na druga. On je međutim filozofiju nauke i teoriju saznanja izgradio na istom temelju, temelju kritike, i time premostio njihove razlike.

Ali zar filozofska argumentacija koja kritički posmatra teorijski konstrukt i hipoteze koje su u tom konstruktu prisutne nije ono što bez obzira na tematsku različitost pripada podjednako svim oblastima stvaralaštva? Odatle izvire drugi smisao upitanosti nad opravdanošću važenja filozofskih disciplina, naime metodološki, i to na način na koji ga postavlja Hans Albert. Kritički racionalizam sa Hansom Albertom donosi jedno novo razumevanje filozofskih disciplina koje su kroz tradiciju

mišljenja posmatrale isti filozofski problem kao različite segmente stvarnosti čime je sveobuhvatnost filozofskog ispitivanja prenebregavana. Albert proširuje Poperov zahtev za kritikom (falsifikacionizam) i jedinstvenim metodološkim pristupom u svim naukama, sa područja naučnog na celokupno područje praksisa, od socijalnog preko ekonomskog do političkog i religijskog. Štaviše, ono što je svakodnevno prisutno u ljudskom praksisu treba istom kritičkom metodom preispitivati i racionalno utemeljiti i to upravo na način kako se to čini prilikom argumentovanja i pobijanja jedne teorije ili hipoteza koje pripadaju prirodnim naukama. Time, metod postaje jedinstven, iako se područja tematski razlikuju. Opravdavanje određene teze se pokazuje kao nemoguć zahtev, jer vodi rđavoj beskonačnosti pošto se svaka premisa te teze mora opravdati te i tako i ono što svaka od pretpostavljenih premisa sadrži kao svoju pretpostavku. Ovaj se beskonačni tok može prekinuti pozivanjem na očiglednost nekih pretpostavki, čime, paradoksalno, zahtev za opravdanjem teze sam sebe ukida. Kritički metod po Albertu kao i prema Poperu znači

ne samo induktivnu proveru i deduktivno opravdavanje neke ideje, hipoteze ili teorije, već observaciju i pronalaženje falibilizama, u čiju svrhu je Albert i skovao svojevrzni logički priručnik. Zadatak je filozofije pred celinom praksisa (tj. u društvenim koncepcijama i ekonomiji podjednako kao i u pravu) i prisutnih naučnih teorija da kritičkim posmatranjem otkrije skrivene pretpostavke, razmatra i utvrđuje posledice i otvara prostor za nova moguća rešenja. Dakle, metodskim postupkom koji se razvija u okviru objektivnog znanja prevazilazi se parcelizacija ili segmentacija stvari filozofije koja svojim stavom upućuje zahtev za racionalnošću. Treba ipak naglasiti da je Albert pitanju mogućih metodoloških razlika posvetio punu pažnju.

Na tragu kritičkog racionalizma Hansa Alberta, Dragan Jakovljević u svojim brojnim delima produbljuje ovaj metodološki postupak pri sučeljavanju sa idejama i teorijama koje kruže kako savremenim filozofskim pravcima i istorijom ideja, tako i svakodnevnom praktičkom sferom. U svojim analizama, koje su ponajpre ispitivanja uslova epistemičke korektnosti ideja koje su

njen predmet, on nije poštdeo ni osnovnu tezu kritičkog racionalizma, falibilizam. Za razliku od Popera on istražuje verodostojnost jedne postavke sledeći njenu argumentaciju, sprovodi analizu argumentacije, te ne odbacuje pretpostavku kao takvu, već iz nje zadržava ono što se u njoj aproksimativno približava istini, pokazujući puteve koji impliciraju ono što ne može biti prihvaćeno.

Knjigu profesora Jakovljevića: „Erkenntnisgestalten und Handlungsanweisungen“ („Spoznajne forme i uputstva za delanje“, prev. A. M.), čiji podnaslov *Abhandlungen zur Erkenntnislehre und praktischen Philosophie* („Rasprave o epistemologiji i praktičnoj filozofiji“, prev. A. M.) upućuje na neraskidivost veze između praktičke sfere i teorije spoznaje, izdao je *Verlag Traugott Bautz GmbH* iz Nordhausena u okviru edicije *Libri Nigri*, čiji je urednik Hans Rainer Sepp, a pripada Srednjoevropskom institutu za filozofiju, Fakultetu za humanističke nauke Karlovog Univerziteta u Pragu (Mittleuropäischen Institut für Philosophie, Fakultet für Humanwissenschaften der Karls-Universität Prag). Sastavljena od radova koji se odnose

kako na epistemologiju i filozofiju nauke tako i na etiku i religiju ona predstavlja pravi primer kako se različite discipline, ali i fenomeni praksisa mogu okupiti pod jedno okrilje kritičkog ispitivanja onih problemskih mesta koji se tematski čine nepristupačni. Kako prof. Jakovljević još u predgovoru svoje knjige naglašava, stroga disciplinarna podela u kontekstu sukoba između vrednosti, čija empirijska provera nije moguća, dakle onog iracionalnog, i sa druge strane onog spoznajnog tj. racionalnog, može integrativnom koncepcijom kritičkog racionalizma koja otpočinje sa Albertom, da se prevaziđe (str. 8). Tako delo, čiji je prikaz pred vama, nije tek spoljašnji zbir radova na različite teme, već svojom unutrašnjom strukturom koja je izgrađena na principima kritike sprovedene logičkom analizom pri proceni validnosti hipoteza, na izuzetan način potvrđuje da je metodska povezanost među različitim oblastima moguća.

Delo „Erkenntnisgestalten und Handlungsanweisungen“ sadrži sledeća poglavlja: *Vorwort*; *Fehlbarkeit des Fallibilismus*; *Gegenstand und Methodologie der Sozialwissenschaften*;

Methodologischer Monismus im Rahmen des kritischen Rationalismus; *Normative Genesen oder Wirkungsgeschichten?*; *Poppers Idee eines negativen Utilitarismus*; *Die moderate Intoleranz innerhalb pluralistisch-demokratischer Gesellschaftsordnungen*; *Die Intoleranzanschuldigung des Monotheismus*; *Nachweis der Erstpublikation der im vorliegenden Texte*; te pogovor: *Erkenntnis, Handeln und Fallibilität* koji je za ovu priliku sastavio Dariusz Aleksandrowicz. Na kraju svakog poglavlja stoji spisak literature u njemu korišćen.

Knjiga Dragana Jakovljevića počinje razmatranjem falsifikacionizama falibilizma (*Fehlbarkeit des Fallibilismus*), tj. mogućnosti da falibilizam bude revidiran sa kritičkog stanovišta rešavanja problema prisutnih u teoriji spoznaje kritičkog racionalizma. Samokritika (stoga što prof. Jakovljević pripada školi kritičkog racionalizma čiji je noseći pojam upravo falibilizam) počinje istorijskim pregledom, te formalno logičkom analizom problema koji su se nametnuli kao relevantni (svojevrsan falibilizam samog falibilizma) da bi se moguće reše-

nje pronašlo u novom pristupu određenju principa falsifikacionizma. Interesantno je da se podjednako pokazuje i logički i etički smisao falsifikacionizma, pri čemu legitimitet falibilizma ne leži u njemu kao apsolutnoj istini tj. kao principu po sebi kritičkog mišljenja, već u njegovoj ikoničnosti (verisi-militude) kojom se u najvećoj meri približava istini objektivnog znanja. Time se u obzir uzimaju postignuća koja se tezom postižu, i čini se otklon od skepticizma:

„Ein realistischer Fallibilismus müsste stattdesen zugleich den erzielten und erreichbaren Erkenntnisleistungen der menschlichen Intelligenz Rechnung tragen, die Verlässlichkeit von vielen bewährte Erkenntnissen berücksichtigen und schließlich wage finden, sich vom Agnostizismus sowie Skeptizismus überzeugend abzusetzen – als auch der Hegelschen Mahnung hinsichtlich der „Frucht vor dem Irrtume“, wonach „diese Furcht zu irren schon der Irrtum selbst ist“ (Hegel 2006:58), angemessen Rechnung zu tragen“ Jakovljević, *Erkenn. und Handl.* S.47.¹

¹ „Racionalni falibilizam morao bi istovremeno da uzme u obzir postignuta i ostvariva dostignuća u

Predmetom kritike društvenih nauka i njihove metodologije Jakovljević se bavi u trećem poglavlju: *Gegenstand und Methodologie der Sozialwissenschaften* (Predmet i metodologija društvenih nauka, prev. A. M.). Ovo poglavlje otpočinje razmatranjem Diltajevе argumentacije kojom se utvrđuje potreba za metodološkom različitošću među društveno-humanističkim i prirodnim naukama, koja je „ein Archetypus der Argumentation“ svakog obrazloženja metodološke dihotomije (Ibd. str. 49), prema prof. Jakovljeviću. On razmatra pojam nauke kao nastavka prednaučne percepcije društvenog života i iznosi analizu strukture mnenja o društvenim pojavama, zatim argumentuje da iz odredbe društvenih nauka u idealnom smislu, dakle koje društvo sagledavaju kategorijama duha smeštenog u carstvo smisla, racionalnih ciljeva etc.

ljudskoj inteligenciji, pouzdanost mnogih dokazanih nalaza i konačno da se usudi verodostojno da ubedi agnosticizam i skepticizam – kao i hegelijanska opomena o "plodu greške" prema kojem je "ovaj strah od greške već sama greška" (Hegel 2006: 58).“ (prev. A. M.)

sledi teleološki metodski pristup izučavanju društvenih pojava (Ibd. str. 55). Na kraju poglavlja pokazuje moguću reinterpretaciju misaonog stava duhovnih nauka.

Četvrto poglavlje je posvećeno *metodskom monizmu u okviru kritičkog racionalizma* (*Methodologischer Monismus im Rahmen des kritischen Rationalismus*) koje započinje Popperovim zahtevom za razvojem jedne doktrine koja bi sadržala jedinstven metod društvenih i prirodnih nauka (Popper, K. *Das Elend des Historizismus*), metod deduktivne kausalistike i induktivne proverljivosti. Metodski monizam se dakle sastoji od utvrđivanja i objašnjenja uzroka, predviđanja i potvrđivanja hipoteze bez obzira iz koje nauke potiče (Ibd. str. 76). Međutim, uspostavljanje veze između problema i mogućeg rešenja je sporno, smatra Jakovljević i pripada logičkom diskursu trećeg sveta, a ne predstavlja podstrek ka njegovom rešavanju u sferi praxisa, što implicira da je neophodno prihvatiti mogućnosti koje nudi heuristika.

U narednom poglavlju pod nazivom *Normative Genesen oder Wirkungsgeschichten?* („Normativne geneze i istorija uticaja“, prev.

A. M.) Jakovljević prikazuje sistematski Mitelštrasovo razumevanje istorijskonaučnog racionaliteta (Ibid. str. 92). Od „evolucionističke“ i „revolucionističke“ interpretacije istorije nauke, te Lorencove normativno-genetičke rekonstrukcije iste, prati se Mitelštrasov pokušaj utemeljenja istorijskog u onom empirijskom podjednako kao i u njegovom pristupu usmerenom ka objašnjenju. Ovo poglavlje obiluje izuzetnim logičkim analizama kako stavova pojedinih naučnika tako i kauzalnih veza mogućih uticaja među teoretičarima koje su značajne za istoriju naučne misli.

Razmatrajući u okviru filozofije društva postavku klasičnog utilitarizma u kojoj podjednako mesto u proceni etičnosti zauzimaju i pozitivne i negativne posledice, Jakovljević u šestom poglavlju svoje knjige pod nazivom: *Poppers Idee eines negativen Utilitarismus* (Popperova ideja negativnog utilitarizma, prev. A. M.) ispituje mogućnost razvoja negativnog utilitarizma u filozofiji Karla Popera, koji je samo u naznakama prisutan u Popperovom delu „Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji“. Negativni utilitarizam se određuje sa područja cilja

moralnog vrednovanja ljudskog delanja, te Jakovljević primećuje da je Poper „prvi uveo ideju orijentacije moralnog vrednovanja našeg delovanja pre svega kao negativnu dimenziju, tj. s ciljem minimalizovanja patnje i boli, i štaviše njihovog potpunog izbegavanja“ (Ibid. str. 127, prev. A. M.).

Poslednja dva poglavlja se bave pitanjem tolerancije, skrivanim modusima društvene i religijske netolerancije, te mogućim rešenjima problema koji iz ovakvog moralnog i socijalnog odnosa iskrsavaju. *Die moderate Intoleranz innerhalb pluralistisch-demokratischer Gesellschaftsordnungen* (Umerena netolerancija unutar pluralističko-demokratskih društava, prev. A. M.) posvećeno je analizi demokratskog društva kroz Poperove uvide, dok se poglavlje „Krivica za netoleranciju monoteizma“ (prev. A. M., *Die Intoleranzanschuldigung des Monotheismus*) kroz formalno logičku analizu stavova monoteizma i politeizma bavi ispitivanjem uzroka religijske netolerantnosti.

Primena teza kritičkog realizma, razvoj njegove argumentacije, logička analiza koja sledi Albertov metodološki postupak

primenjena na nove teorije i probleme u knjizi Dragana Jakovljevića „Erkenntnisgestalten und Handlungsanweisungen“ dolazi do punog izražaja. Za načinom na koji se utvrđuje epistemološka validnost različitih teza i argumenata koji ih prate, nimalo ne zaostaju ponuđena rešenja što čini ovu knjigu veoma konstruktivom u izlaženju na kraj sa paradoksimama i dilemama svakodnevice. Izuzetnost knjige leži u tome što se u njoj fenomeni koji potiču iz sfere praktičkog razmatraju i sa formalno-logičkog i sa aksiološkog aspekta, a u njima prisutni prednaučni stavovi se ne odbacuju *a priori*, već se uvek ispituju sa podjednakom ozbiljnošću kao i stavovi koji pripadaju naučnoj misli. Time je autor pokazao da je ne samo moguće, već i nužno razumevanje celine teorijskog i praktičkog jedinstvenom doktrinom koja istinski pripada teoriji spoznaje.